Qori seminariyası Azərbaycan şöbəsi -131

Firudin bəy Köçərlinin Azərbaycan davası

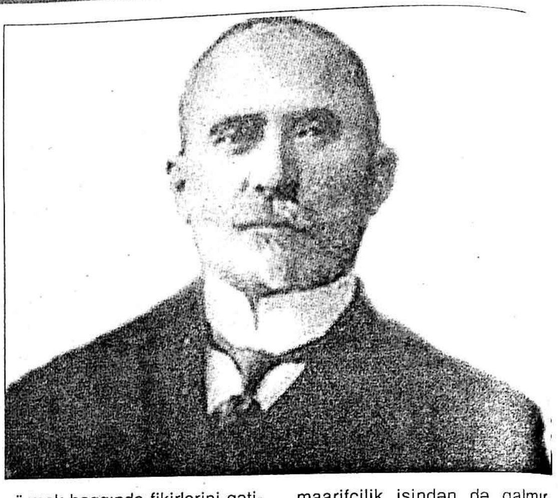

"İşıq sevdalıları"nın bu bölümünü də maarifçilik tariximizə müəllimliyin nümunəsi kimi daxil olmuş böyük pedaqoq, ədəbiyyatşünas, millətimizin işıq sevdalısı Firudin bəy Köçərlinin Qori seminariyasındakı azərbaycançılıq mübarizəsinə həsr etmişik. O, böyük maarifçi fateh bu mübarizəni 1920-ci ildə Gəncə çayı üzərində şəhadətə yetirildiyi ana qədər apardı...

1908-ci il. Seminariyada vəziyyət getdikcə mürəkkəbləşir, milli ədavət qızışır, müsəlman müəllim və seminaristlərə qarşı ayrı-seçkilik son həddə çatırdı. Azərbaycan pedaqoji fikrinin görkəmli nümayəndələrindən biri, Bakıda ilk "rus-müsəlman məktəbləri"nin təməlini qoyan, Nəriman Nərimanovun təbirincə desək qeyrətli və hümmətli ziyalı Soltan Məcid Qənizadə bir neçə il idi ki, seminariyanın Azərbaycan şöbəsinin inspektoru təyin edilmişdi. Vəzifəyə gəldiyi gündən Firudin bəy Köçərli ilə əl-ələ verib seminaristlərin hüquq və ixtiyarını bərpa etməyə, dərs proqramlarını yenidən, zəmanənin tələblərinə uyğun qurmağa başlayırlar. Onların Azərbaycan şöbəsində etdikləri yeniliklər, dərs proqramlarındakı dəyişiklik direktor Miropyevi və başına yığdığı irticaçı dırnaqarası pedaqoqları özündən çıxarırdı. Müsəlman seminaristlərin dərs proqramlarının müasirləşdirilməsinin və dərinləşməsinin əleyhinə olan çar nökərləri Qənizadənin bu qədər milli təəssübkeş olduğunu həzm edə bilmirdilər. Üç il davam edən mübarizə nəticəsində Azərbaycan şöbəsində müəyyən dərəcədə irəliləyiş yaransa da, Miropyevlə Qənizadə arasındakı gərginlik səngimək bilmir. İşə Ali Maarif Orqanında baxılası olur və Qənizadənin haqlı olduğu etiraf edilir. Lakin belə bir mürəkkəb şəraitdə artıq o, Miropyevlə bir yerdə çalışa bilmir. 1908-ci ilin axırlarında vəzifəsi dəyişdirilərək Bakı Quberniyası və Dağıstan vilayəti xalq məktəblərinin ikinci rayon müfəttişi vəzifəsinə göndərilir...

Bu isə o demək idi ki, Firudin bəy Köçərli seminariyada aparılan ruslaşdırma siyasətinə və hər addımbaşı "vəhşi tatar", "vəhşi asiyalı" ifadələri işlədərək azərbaycanlıları təhqir edən miropyevlərlə, ter-arutyunovlarla təkbaşına mübarizə aparacaqdı. O, 1910-cu ildə seminariyanın Azərbaycan şöbəsinin müvəqqəti təlimatçısı təyin olunur. Üzərinə düşən məsuliyyət bir az artır...

Artıq rəsmi şəkildə azərbaycanlı seminaristlərə tənəffüsdə də ana dilində danışmaq qadağan edilmişdi. Hazırlıq sinfində oxuyan Üzeyir Hacıbəyova bir gün tənəffüsdə ana dilində danışdığına görə töhmət verilir. Yuxarı sinif şagirdlərindən ikisinin-Osman Əfəndiyevin və İsfəndiyar Vəkilovun əxlaq qiymətinin beşdən üçə endirilməsi isə Firudin bəyi hövsələdən çıxarır. Üzünü Miropyevə tutaraq: "Cənab direktor, seminaristlərin qiymətini niyə aşağı salmısınız?

- Ona görə ki, tənəffüsdə tatar dilində danışıblar.
- Bu, səbəb deyil, ikincisi də tatar yox, Azərbaycan dilində danışıblar. Məncə, ana dilində danışmaq qəbahət deyil.
- Dəxli yoxdur, istər Abxaz dilində danışsınlar. Hər ikisi "vəhşi islam" dilidir.
- "Vəhşi islam" fikrinizə cavab olaraq bildirirəm ki, nə xristian dini, nə onun idealizmi, nə də "alçatmayan əxlaqı" rus xalqını heç bir cəhətdən irəli aparmayıb. İyrənc, zorla ruslaşdırma siyasətinizi nə Tatarıstanda, nə də Orta Asiyada həyata keçirə bilmədiniz. Missionerlərinizin əli boşa çıxdı. İndi də Qafqaz müsəlmanlarının canına daraşmısınız. Cənab Qənizadədən sonra mürtəce fəaliyyətinizi daha da genişləndirmisiniz. Bəsdir, Azərbaycan şöbəsini güddüyünüz. Rus şöbəsində ikinci sinfin seminaristləri Polevskoyun rus tarixi dərsinə cavab verməkdən imtina ediblər. Qız gimnaziyasının tələbələri də onlara qoşulub küçələrdə -

"Qoy məhv olsun rus çarı,
Qana həris hökmdarı, şərqisi oxuyurlar"...

Firudin bəy ürəyini boşaldıb əsəbi şəkildə direktorun otağından çıxır...

Bir neçə il əvvəl Miropyevin pedaqoqa yaraşmayan hərəkətlərinə tab gətirməyən seminaristlər bir araya gələrək onun direktorluqdan çıxarılması haqqında qərar qəbul edirlər. Və bu qərarı "Vazrojdenie" qəzetində dərc etdirirlər. Seminariyanın yetirməsi Cəlil Məmmədquluzadənin "Molla Nəsrəddin" jurnalı 17 fevral 1907-ci il tarixli sayında yazırdı: "Bir müsəlman uşağı gəlib ərizə verərdi ki, istəyirəm seminariyaya girəm.. Cənab Miropyev əyilib diqqətlə baxırdı cavanın üzünə və ərizəsini qaytarıb verərdi özünə. Deyirdi: "Bala, səni götürə bilmərəm, ondan ötrü ki, qaşın qaradır". Haman cənab Miropyevdir ki, indi seminariyada şəriət dərslərini müsəlman uşaqlara rus dilində oxudur".

1909-cu ildə pedaqoji şura III kurs tələbəsi Hacıbaba Süleymanovun "tələbə adına yaraşmayan hərəkətlərinə görə" seminariyadan qovulması haqqında qərar qəbul edir. Firudin bəy Köçərli ayağa qalxaraq tələbəsinin ünvanına deyilənlərin yalan və iftira olduğunu faktlarla sübut edir. Müəllim Karakanidze isə üzünü şura üzvlərinə tutaraq: "Cavab verin, nə üçün biz gələcəyin yaxşı bir müəllimini itirək?" deyə soruşur və seminarist Hacıbaba Süleymanovun nümunəvi tələbə olduğunu söyləyir. Lakin Miropyev seminaristi qovmaqda israr edir və buna nail olur. Çünki Hacıbaba seminariyanın inspektoru olmuş və Miropyevin irticaçı əməllərini ifşa edərək vəzifədən getmiş Soltan Məcid Qənizadənin bacısı oğlu idi. 1912-ci ildə isə Borçalı mahalından olan Mustafa adlı azərbaycanlı seminarist müəllimi Salomon Ter-Arutyunovu boğub öldürür. Arxiv sənədlərində göstərilir ki, insana yaraşmayan ən pis və naliyiq keyfiyyətlər Arutyunovun sifətində varmış. O, azərbaycanlı seminaristləri qarabaqara izləyir, hüquqlarını pozur, hər an təhqir edirdi. Bir gün səhər ibadətinə getmək istəməyən Mustafanı Arutyunov bərk hədələyir. Mustafa kilsə ibadətinə getməkdən imtina edir və qaçmağa başlayır. Arutyunov da arxasınca düşüb seminaristi qovur. Meşənin içərilərinə doğru qaçan Mustafa dərəyə enir. Gözü qızmış erməni müəllim yenə də əl çəkmir və özü də bilmədən əcəlinə doğru qaçır. Dərədə onu heç kəsin görmədiyinə əmin olan seminarist Mustafa azərbaycanlı tələbələrin canını boğazına yığan bu bəla ilə haqq-hesab çürütmək qərarına gəlir və Arutyunovla əlbəyaxa olaraq onu boğub öldürür. Bu hadisə seminariyanı sarsıtsa da, Mustafanı qınamırlar. Xristian tələbələr belə ona haqq qazandırır. Çünki bu erməni müəllim azərbaycanlı seminaristlərə qarşı açıq-aşkar düşmənçilik siyasəti aparırdı. Buna baxmayaraq Mustafanı həbs edib Metex qalasına salırlar...

Seminariyada vəziyyət günü-gündən ağırlaşırdı. Firudin bəy Köçərli belə çətin vaxtda tələbələrini bir an gözündən qoymur, onların hər qayğısı, problemi ilə fərdi qaydada maraqlanır, onlara səbrli olmağı tapşırırdı. Seminariyanı Azərbaycana köçürmək haqqında fikirlərini qətiləşdirsə də döydüyü qapılardan boş qayıdırdı.

Əslində Firidun bəy Köçərli seminariyanın Azərbaycana köçürülməsini çoxdan planlaşdırırdı. İstəyirdi ki, seminariyanın Azərbaycan şöbəsi Ağdama köçürülsün. Vaxtilə seminariyanın müəllimi Səfərəli bəy Vəlibəyov da dəfələrlə pedaqoji şuranın iclasında bu məsələni qaldırmış, fikirlərini yazılı surətdə Qafqaz Təhsid Dairəsinə təqdim etmişdir. O tələb edirdi ki, Azərbaycan şöbəsi müstəqil olsun və Azərbaycanın hər hansı bir əyalətinə köçürülsün. Təqdim etdiyi məktubda əsaslandırırdı ki, məsafənin uzaqlığı, Qoridə azərbaycanlıların yaşamaması, şagirdlərin azlığı müəllim kadrların istənilən səviyyədə hazırlanmasına mane olur. Firudin bəy də XIX əsrin axırlarında Bakıda "Nəşri-maarif" cəmiyyətinin iclasında böyük bir nitqlə çıxış edərək seminariyanın Azərbaycan şöbəsində vəziyyətin ağır olduğunu söyləyir və Azərbaycanın əyalətlərindən hər hansı birinə köçürülməsi məsələsini qaldırır. Lakin nə rus çarlığı, nə də gürcü knyazları şöbəni köçürməyə izn vermirdilər.

Qori seminariyasının yetirməsi Nəriman Nərimanov 1906-cı ildə "Həyat" qəzetində "Qori seminariyası nerede olmalı? adlı məqaləsində yazırdı: "Seminariyaya 60 şagirddən artıq qəbul olunmur. Qoridə həmişəlik sakin olan müsəlman isə yoxdur. Müsəlman olmayan surətdə kənardan gəlib,oxuyan da olmayacaqdır. Qori darülmüəllimin Bakıda, ya Gəncədə və ya başqa müsəlman şəhərində olsa padşahlıq xərcinə oxuyan 60 nəfərdən savayı 60 nəfər müsəlman uşağı da öz evlərində olarkən seminariyada elm, təhsil etməyə mümkünləri olacaqdır. Yəni gündüzlər padşahlıq xərcinə oxuyan uşaqlarla bərabər dərs oxuyub axşam öz evlərinə gedəcəklər".

Qoridən köçmək cəhdləri boşa çıxsa da, böyük maarifçi ziyalı Firudin bəy axır-əvvəl bir yol tapacağına əmin idi. Seminariyada Azərbaycan və azərbaycançılıq mübarizəsi apara-apara maarifçilik işindən də qalmır, dərsliklər yazır, tədrisin keyfiyyətli aparılmasına bir rəhbər kimi ciddi nəzarət edirdi.

Kitablarını çap etdirə bilməmək dərdi də bir tərəfdən sıxırdı onu. 1914-cü ildə Bakıda müəllim işləyən yaxın dostu, Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı yaradıcılarından biri, şair Abdulla Şaiqə yazırdı: "...Bəradərim, istəyirdim ki, sentyabrın əvvəllərində Bakıya gəlib bu zavallı əsərlərin çap olunmaq məsələsini sizin kimi dostların vasitəsilə bir növ düzəldə idim. Amma dava araya düşdü...Bilsəniz ki, əsərlərimin çap olunmasında niyyətim pul qazanmaq deyil, ancaq ədəbiyyatımıza xidmət etməkdir. "Nicat" cəmiyyətinin şərtlərinə mən razı olaram və ümidvaram ki, zəhmətimin əvəzində cəmiyyət məni biçiz və məyus etməsin. Ancaq bu qədər də var ki, kitablar dərc olunduqdan sonra satmaq mənə müşkül olacaq. Yaxşı olardı ki, "Nicat" bunu öz öhdəsinə götürəydi. Kitablarını satıb əvvəlcə öz xərcini götürüb sonra mənim haqqımı əda eyləyə bilər..." Lakin 1915-ci ildə Firudin bəy yenə də "Nicat" cəmiyyətindən bəd xəbər alır. Kağız qıtlığını, kitabların satılmayacağını və onlara qazanc gətirməyəcəyini səbəb gətirən "Nəşri-maarif" yenə də Firudin bəyin kitablarını çap etməkdən boyun qaçırırdı...

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Milli Şurasının sədri Məhəmməd Əmin Rəsulzadə onun haqqında yazırdı ki, Firudin bəy Köçərli Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin tədqiqilə məşğul bulunan qiymətdar bir mühərrir, müəllim və alim idi.

Milli dirçəlişimiz və tərəqqimiz uğrunda hər gün, hər an savaşan irfan yolçusu Firudin bəy Köçərli uşaq ədəbiyyatının yaranması və inkişafı üçün də əlləşirdi. Uşaqlar üçün tərtib etdiyi kitablarda ən çox ana dilinin sadə və səlist şəkildə, uşaqların əziyyət çəkmədən öyrənməsinə fikir verir, Azərbaycan folklorundan, nağıllarından, diləyatımlı şeirlərindən, atalar sözlərindən və zərb məsəllərdən istifadə edirdi.

Xəyalında rəsmini çəkdiyi mənzərə isə seminariyanı Azərbaycana köçürmək, səliqəli geyinmiş azərbaycanlı balalarının seminariyaya axışmasını görmək idi. Əlli yeddi illik həyatını son anına qədər bu amala həsr edən böyük Azərbaycan oğlu Firudin bəy Köçərli bunun üçün hər şeyə hazır idi. Və bu arzusuna çatacağına da inanırdı...

Xəyalında rəsmini çəkdiyi mənzərə isə seminariyanı Azərbaycana köçürmək, səliqəli geyinmiş azərbaycanlı balalarını seminariyaya axışmasını görmək idi. Əlli yeddi illik həyatını son anına qədər bu amala həsr edən böyük Azərbaycan oğlu Firudin bəy Köçərli bunun üçün hər şeyə hazır idi. Və bu arzusuna çatacağına da inanırdı...

Ərtoğrul